

FIGYELŐ

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*
 Forum, Novi Sad, 1969. 184 oldal

A vajdasági magyar irodalom legnagyobb kiadója, az újvidéki Forum, 1968-ban regény pályázatot hirdetett. Az első díjat Gion Nándor *TESTVÉREM, JOÁB* című regénye nyerte el, amelyet az első – és tudtommal azóta is utolsó –, 1969-es kiadás fülszövege azzal ajánlott olvasói figyelmébe, hogy a hatvanas években feltűnt ígéretes elbeszélőtehetség írása „*ízig-véríg aktuális munka*”.

A *TESTVÉREM, JOÁB*-ot különös esztétikai genezis hozta létre egy baljós világpolitikai pillanatban. A hatvanas években sziklaszilárdan egységesnek tetsző s a nemzetközi politikában a harmadik világ erőinek az élén vezető szerepben parádézó, kvázijóléti és kváziszabad Jugoszláviában az irodalom és általában a művészetek terén egyfajta jellegzetes és agresszív neoavantgárd vagy transzavantgárd stílus és szemlélet volt a művészetpolitikailag is erőteljesen támogatott divat, amiben nyilván a „szocreal” nagy (mostoha)testvértől való tudatos különbözés szándéka is kifejezésre juthatott, nemcsak a korszerű, európai művészi „új”-hoz való felzárkózás ambíciója és illúziója. De a *TESTVÉREM, JOÁB* szerzője, aki különben maga is ennek a jugoszláviai „új hullám”-nak az első nemzedékéhez tartozott, az *Új Symposion* köréhez, pályadíjnyertes regényével egészen másmilyen ars poetica szolgálatába szegődött. Gion Nándor regényének ugyanis nem a formája, nem a külső héja volt ízig-véríg XX. századian modern és kínosan időszerű, hiszen a jellege és ethosza közelebb áll a „naprakész” Móricz-regényekhez vagy a *ROKONOK*-hoz, mint – mondjuk – a nouveau romanhoz vagy a „belső monológ” elvén szerveződő tudat(talan)folyam-Niagarákhoz, hanem a szemlélete és a sebészien könyörtelen valóságfeltáró gesztusa, amellyel – egy építészechnikus

korumpálódásának a történetében – tulajdonképpen modern realista köntösben ábrázolta, hogy a „*fecsegő felszín*” alatt miről „*hallgat a mély*” egy vajdasági kisváros társadalmának a mikrokozmoszában. S ami negyedszázad múltán újraolvasva a regényt ma már egészen nyilvánvaló: a vajdasági hétköznapiok cseppjében megmutatta azt is, milyen rothasztó folyamatok érlelődnek Tito akkoriban acélosan egységes Jugoszláviája mélyén, miközben ideológiai prospektusaival azt zúgta a környező szomszédság – Ady szavának a parafrázisával: a „*fél-emberek, fél-nemzetecskék számára*” Sztálin által készített „*szégyen-kalodák*” – népeinek a fülébe, hogy a létező szocializmus kiátkozott jugoszláviai különútján sikerült megoldani a forradalmian új erkölcs emberi problémáját és a soknemzetiségű Jugoszlávia kohójában kiegyezni a század rákfenéjét: a nacionalizmust.

A *TESTVÉREM, JOÁB* azonban e fennkölt ideológiai homlokzat mögött éppen az emberi tényező csődjét mutatta meg, s nyilván ez a magyarázata annak, hogy később a regényről – az írói életrajzi felsorolásoktól eltekintve – nemigen esett többé szó. Mert: mi tölti ki e regénybeli kisváros embereinek az életét? Élet helyett a *túlélés* életpótlékja. Minden a túlélés mélyen palástolt reményének – kényszerének – van alárendelve a Gion-regény világában; olyan ösztöntörekvésnek, ami az embert menthetetlenül leszorítja a puszta vegetáció szintjére. Voltaképpen az állatvilág populációit jellemző létforma jelenik meg emberi álarcban a *TESTVÉREM, JOÁB* lapjain, s ennek a mindent betöltő kényszeres törekvésnek a nagy metaforája ebben a regényben: a *vészkiárat*. – „*A mi korunkban, s különösen itt nálunk* – mondja Joáb, a címszerző, a városka polgármestere, kint a tanyáján a regényt elbeszélő építészechnikusnak – *senki se lehet egyistenhívő, hisz az ember sohasem tudja, hogy holnap ki ül a nyakára. Több támasztékot kell keresni, mert az ember nem tudhatja, hogy holnap melyik dől össze alatta. Vészkiáratokat kell teremteni, ha nem akarod, hogy egy szép napon egerfo-*

góba kerülj. Minél több vészkijáratot teremtesz, annál biztosabbnak érzed magadat és szabadabbnak.”

„Nem építhetünk egész életünkben csak vészkijáratokat” – veti ellene ennek a vajdasági, jugoszláviai vakondok-létfilozófiának a regényt elbeszélő építésztechnikus, akinek egyébként neve sincs, de még monogramja sincs a regényben, mintha Gion Nándor ezzel is azt akarná jelezni, a realizmus krétakörén belül még Káfkán is túllépve, hogy ő: akárki – ő a vajdasági általános alany. – „Joáb I. azt kérdezte tőlem: – Maga szeretne a Szovjetunió valamelyik köztársaságában élni? – Nem – mondtam. – Nem szeretnék. – Én sem – mondta Joáb I. – Jöjjön, megmutatom a gyümölcsfákat. – Nem hiszem, hogy az idén valami komolyabb balhé lesz – mondtam, miközben a gyümölcsös felé mentünk. – Lehet – mondta Joáb I. kurtán, és rosszkedvűen ráncolta a homlokát. – Lehet, hogy nem lesz semmiféle balhé. De vészkijáratokra mindig szükség lesz. – Az emberek már rohadtabb helyzeteket is túléltek – mondtam. – Tudom – mondta Joáb I. – Magyarázta ezt nekem is Török Ádám. Még negyvennyolcban. Tudom én ezt Török Ádám nélkül is. Többet voltam én egérfogóban, mint ő. Nem szeretnék ismét évekig bujkálni a hegyekben, és a világhözvélemény erkölcsi támogatását élvezni. Élvezze más az erkölcsi támogatást. Ha más nem, néhány vészkijáratot igazán megérdemlek.” – S talán nem árt itt emlékeztetni arra a tényre, hogy Brezsnyev „testvéri tankjai” éppen a regény történetének időpontjában tesznek udvariassági látogatást a „prágai tavasz” országában.

A Gion-regény legmélyebb és legfelkavaróbb mondanivalója ennek az egyetemes jugoszláv skizofrénianak az átvilágítása. Hideg fejű skizofrénia ez. hiányzik belőle az ösztönös, a jóhiszemű önáltatás mentsége; a regényből ugyanis az derül ki, hogy kezdettől fogva tudott itt (is) mindenki mindent az ideológiai nagy hazugság leple alatt, s a történetet elbeszélő építésztechnikus is tökéletesen hideg fejű megy bele a korrupcióba, amelyhez magától értetődően falaz a polgármester, hiszen neki viszont ő szerez Németországba kivándorolt iskolatársától fekete márkát. Nincs tehát drámai kelepce, hiányzik a jóhiszemű tudatlanság hályoga is, mint a klasszikus polgári regényekben, csak a mindent átitató, csendes félclem abröncsozza össze ezt a világot. „– Ijesszen rájuk egy kicsit – mondja Akilev, a rendőrfőnök. – Sohasem árt,

ha az emberek félnek egy kicsit... Maga csak hallgasson rám, és ijessze meg azokat ott lent. Meglátja, haszna lehet még abból, ha félnek magától az emberek.” – S kelekótyaként az kerül ennek a skizofrén, de azért ideig-óráig prosperáló társadalomnak a percmérc, aki „javíthatatlan idealista”, mint a hajdan jobb napokat látott Török Ádám, aki a háború után egy ideig nagy ember volt, aztán lecsúszott, s parkorként sepregeti a leveleket, de minden személyes megpróbáltatása ellenére szilárdan hisz abban, hogy „az ember mindent kibír, ha talál valami szép dolgot, amibe belekapaszkodhat”. A játékbábu-gyár padlásán húzza meg magát évek óta, majd onnan is kidobják, s az elhagyott strand egyik deszkakabinjában alakít ki nyomorúságos odút magának. (Ő testesíti meg a forradalom romantikáját és költészetét, évtizedekkel a forradalom naplementéje után...)

A TESTVÉREM, JOÁB sugallata értelmében hamis volt itt még a hamis tudat is, csak a vészkijárat-építő titkos ösztön volt kétségbeesetten valódi. S a vészkijárat-világnézet titkos kórja rága szét végül is ezt a társadalmat Gion Nándor regénye szerint. „Hallottam én egyesektől odakint – mondja az elvándorolt s német állampolgárságot szerzett vajdasági magyar autószerelő, akitől egyébként nemcsak Joáb akar márkát vásárolni, „vészkijárat-márkát”, természetesen feketén –, hogy ti tulajdonképpen ügyesen tevékenykedtek. Hatalmas kölcsönök Nyugaton. Komoly összegek. Így kell ezt csinálni. Ha az egyik oldalon fenyegetnek, gyorsan adósodj el a másik oldalon, és a hiteleződ majd vigyáz rá, hogy élve maradj. Manapság csakis így lehet megélni.”

A divatos esztétikai (tév)eszmék által a szöveggyártás szempontjából használhatatlannak minősített, érdesen reális és nyíltan politizáló nyers életanyag Gion Nándor regényében „feltámad”, maradandó művészi erővel; a keletkezés pillanatában meglesett élet illúziójával. A regény rafináltan modern szerkezete, metszettechnikája és pár napba sűrített története révén (negyedszázad távolából ez már biztonsággal megállapítható) éppen azt az avas ízt sikerült elkerülnie, amely a történelemmé kövesedett múlt pusztá dokumentumainak a sorsszerű kísérőjelensége. A regényben jelen van az irodalom többletdimenziója, ahonnan a vészkijárat-építő vajda-

sági hangyaboly nyüzsgését szemlélve, a megidézett látvány változatlanul az eleven élet forró izalmával társul, jóllehet a regénybeli pillanat történelmi gyökereit azóta elmetesztette az Idő, politikai izalmait pedig – másokat hozva a helyébe – tökéletesen elfonynyasztotta. De ebben a regényben a politikum is emberi tanulságokat hordoz. Bibó István emlékezetes megállapítása értelmében hazugságra politikát tartósan építeni nem lehet. Gion Nándor regénye arra döbönti rá olvasóját, hogy tudatos hazugságra, erre a regénye által ábrázolt jellegzetes jugoszláviai skizofréniára életet sem lehet tartósan építeni, legalábbis valamennyire méltó vagy akár csak tűrhető életet semmiképpen.

A regény elején – látszólag cél és értelem nélkül odavetve – olvasható a történet elbeszélőjének önjellemzése: „*Évek óta mindig egy számmal nagyobb cipőt vásárolok magamnak: 41-es lábam van, de én mindig 42-es cipőt vásárolok, hogy kényelmesen tudjak járkalni. És sétálok is a városban rengegelet. Illetve, nem is sétálok, mert nem szeretem, ha az emberek azt hiszik, hogy csak úgy, tétlenül, cél nélkül odöngök. Mindig úgy teszek, mintha mennék valahová. Kiválasztok egy hosszú utcát, végigsietek rajta, aztán a párhuzamos utcán visszajövök, majd ismét kiszemelek magamnak egy hosszú utcát, és ott is úgy teszek, mintha mennék valahová... Szeretem, hogyha azt hiszik rólam, hogy elfoglalt ember vagyok, és hogy mindig tudom, hova megyek. Valójában ilyenkor tudok legjobban gondolkodni, hogyha lépkedek, és mozgatom a kezeimet.*” – A regény végére érve, a századvég – az ezredvég – végére érve már tudjuk mindannyian, hogy bizony nemigen tudja, hová megy, legfeljebb sejtí. De van min tőprengenie, noha útjának – akárcsak létének és vészkijárat-filozófiájának – nem volt az égvilágon semmi haszna vagy értelme. Csak a balsejtelem volt valódi, hogy hiába az egy számmal nagyobb és kényelmes cipő, ha egyszer – véletlenül? – kilép belőle. Taposóaknára.

Domokos Máttyás

MA IS SAJOG

*Már nem sajoj. József Attila legszebb
öregkori versei*

Balassi–Cserépfalvi, 1994. 80 oldal, 390 Ft

Abszurditásnak hittem, nemcsak mint kritikus, hanem úgy is, mint költő. Aztán, amikor kezembe vettem, csodálkozva láttam, hogy az utóbbi évek egyik legszebb verseskönyve.

Vajon mennyi része van ebben a József Attila-i hívószónak, és mennyi annak az irányzatnak, mely a mai költőket képessé teszi arra, hogy mások lényébe illeszkedve próbálják meg önmagukat kifejezni? Eltávolodás-e ez a szereplőre a költői éntől, vagy, éppen ellenkezőleg, ugyanaz a jelentősége, mint a líra egészének: formát találni az én artikulálatlan érzelmei számára? E kötet alapján úgy tűnik, hogy az érzelmek kifejezésének gátlása a személység egészének artikulációját gátolja, míg az érzelmek differenciálása, ha általában nagyon rejtetten is, nem jöhet létre más módon, mint e dezintegrálódás megfordításaként, a *persona* teljes személyiség szerkezetének átvételével. Ha a személyiség egészébe próbálja magát beleélni a költő, abban éppen olyan artikulálatlan és differenciálatlan érzelmeket vesz át, mint a sajtjai – csakhogy ezek feldolgozása egy énidegen, rálátható és feltehetően kevésbé fájdalmas (ha másért nem is, legalább e távolságtartás miatt kevésbé fájdalmas) és ezért kevésbé gátolt közegben jobban megvalósítható. Ezért bizonyos értelemben valószínűleg igaz az a többek által hangoztatott állítás, hogy lényegében minden líra szerepköltészet: az alkotó önmagát transzponálja egy virtuális én helyzetébe, hiszen a versbeli megszólalás – mindaz, amit a vers formai szerkezete a tartalom számára lehetővé tesz, egy másik, nem köznapi, hanem annál összefogottabb, koncentráltabb személyiségű, önmagától mindig eltávolodott ént feltételez. De mégiscsak más az, amit a tudatosan idegen és integrált szerepet vállaló költő valósít meg. Ebben a rendszerben feltehetően a spontaneitás és a tudatosság viszonya tolidik el a tudatosság javára. De éppen ez az, amivel a régihez képest a mai költészetet jellemezhetjük. Persze e tudatosság mellett az igazán nagy modern költészetben is mindig